

Xalidə ŞAIQOIZI (MƏMMƏDOVA)

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Folklor İnstitutu

Dədə Qorqud şöbəsinin aparıcı elmi işçisi

ORCID.<https://orcid.org/0000-0002-9991-7796>

e-mail: xalide_1978@mail.ru

<https://doi.org/10.59849/2309-7922.2023.2.127>

“DƏDƏ QORQUD KİTABI”NDA DOĞULUŞLA BAĞLI İNANCLAR

Xülasə

Dastan yaratmaq ənənəsi – dastançılıq qədim türklərin tarixində özünəməxsus yerlərdən birini tutur. Məişətindən tutmuş siyasi idarəçiliyə qədər xalqın dünyagörüşü, mifoloji təsəvvürləri, dini baxışları, bədii təfəkkür tərzini sözügedən sənət əsərlərinin əsas mövzusunə çevrilmişdir. Dünyanın yaranması, kosmosda nizamın bərpa olunması və s. ilə yanaşı, insanların doğuluşu, yeni nəsillərin törəyişi, bir sözlə artım ideyası hər zaman diqqət mərkəzində olmuşdur. Qədim türklərin törəyiş, doğuluş haqqında təsəvvürləri əvvəlcədən metaforik olmuş və onlar düşünmüşlər ki, haqqında bəhs edilən proseslər magik bir mənbədən qaynaqlanmadan baş verə bilməzdi.

“Dil-ədəbiyyat” jurnalının 2019-cu ildə nəşr olunan 1-ci nömrəsində “Dastanlarda möcüzəli doğuluş motivinin funksional xarakteri” adlı məqaləmiz yayımlanmışdı. Sözügedən məqalədə Azərbaycan folkloruna aid edilən dastan mətnləri əsas tədqiqat obyektinə olmuşdu. Bu dəfə isə konteksti dəyişmək qərarına gəldik; yalnız ümumtürk abidəsi hesab olunan “Dədə Qorqud” kitabında doğuluşla bağlı inancların təsvir şəkillərini, ifadə formalarını təhlilə cəlb etdik. Dədə Qorqud oğuznamələrindəki inancların bir qisminin məzmununu da doğuluşla, törəyişlə bağlı olmuşdur. Həmin inancların məğzini ümumiləşdirən epizodlar dastanın süjetində reallaşan baş mövzulardan biridir.

Açar sözlər: *Dədə Qorqud kitabı, dastan, möcüzəli doğuluş, doğuluş, inanclar*

Khalida SHAİKKIZI (MAMMADOVA)

BELIEFS RELATED TO BIRTH IN THE "DADA GORGUD BOOK"

Summary

The tradition of creating an epic occupies a special place in the history of the ancient Turks. From household to political administration, the people's outlook, mythological ideas, religious views, and artistic way of thinking have become the main subject of epics. In addition to the creation of the world, the restoration of order in space, etc., the birth of people, the birth of new generations, in short, the idea of growth has always been in the center of attention. The ideas of the ancient

Turks about origin and birth were metaphorical in advance and they thought that the processes mentioned could not have happened without a magical source.

In the 1st issue of "Dil-adabiyat" magazine, published in 2019, our article entitled "Functional nature of the miraculous birth motif in epics" was published. In the mentioned article, epic texts related to Azerbaijani folklore were the main object of research. This time we decided to change the context; In the "Dade Gorgud book", which is considered a national monument, images and expressions of birth beliefs were included in the analysis.

Key words: Dada Gorgud book", epic, miraculous birth, beliefs

Халида ШАЙККЫЗЫ (МАМЕДОВА)

ПОВЕРЬЕ, СВЯЗАННОЕ С РОЖДЕНИЕМ В КНИГЕ "ДЕДЕ ГОРГУД"

Резюме

Традиция создания дастана – эпическое письмо занимает особое место в истории древних тюрков. От бытового до политического управления мировоззрение народа, мифологические представления, религиозные воззрения, художественное мышление стали основным предметом так называемых художественных произведений. Помимо сотворения мира, наведения порядка в космосе и т. д., рождение людей, появление новых поколений, словом, идея размножения всегда было в центре внимания. Представления древних тюрков о происхождении и рождении были заранее метафоричны и они считали, что упомянутые процессы не могли произойти без магического источника.

В 1-ом номере журнала «Дил-едебийят», вышедшем в 2019 году, была опубликована наша статья «Функциональная природа мотива чудесного рождения в былинах». В упомянутой статье основным объектом исследования были эпические тексты, относящиеся к Азербайджанскому фольклору. На этот раз мы решили изменить контекст, в книге «Деде Горгуд», которая считается национальным памятником, в анализ его были включены формы поверья связанные с образами и выражениями родовых верований.

Ключевые слова: Книга Деде Коркут, мотив чудесная рождения, рождение, поверье молиться Богу

Giriş: Dastan yaratmaq ənənəsi – dastançılıq qədim türklərin tarixində özünəməxsus yerlərdən birini tutur. Məişətindən tutmuş siyasi idarəçiliyə qədər xalqın dünyagörüşü, mifoloji təsəvvürləri, dini baxışları, bədii təfəkkür tərzii sözügedən sənət əsərlərinin əsas mövzusunə çevrilmişdir. Dünyanın yaranması, kosmosda nizamın bərpa olunması və s.lə yanaşı, insanların doğuluşu, yeni nəsillərin törəyişi, bir sözlə artım ideyası hər zaman diqqət mərkəzində olmuşdur. Qədim türklərin törəyiş, doğuluş haqqında təsəvvürləri əvvəlcədən metaforik olmuş və onlar

düşünmüşlər ki, haqqında bəhs edilən proseslər magik bir mənbədən qaynaqlanmadan baş verə bilməzdi.

“Dil-ədəbiyyat” jurnalının 2019-cu ildə nəşr olunan 1-ci nömrəsində “Dastanlarda möcüzəli doğuluş motivinin funksional xarakteri” adlı məqaləmiz yayımlanmışdı. Sözügedən məqalədə Azərbaycan folkloruna aid edilən dastan mətnləri əsas tədqiqat obyektinə olmuşdu. Bu dəfə isə konteksti dəyişmək qərarına gəldik; yalnız ümumtürk abidəsi hesab olunan “Dədə Qorqud” kitabında doğuluşla bağlı inancların təsvir şəkillərini, ifadə formalarını təhlilə cəlb etdik.

“Dastan qəhrəmanlarının qeyri-adi doğuluşu, sehrlili və möcüzəli qüvvələrinin yardımı ilə dünyaya gəlməsi tipoloji bir motiv kimi əksər dünya xalqlarının folklorunda rast gəlinən bir məsələdir” [2, s.191]. Milli folklorlarda möcüzəli doğuluş motivinin kəmiyyət göstəricisi ikinci yerdə dastanları təyin etməkdədir. Bu motiv qəhrəmanlıq və məhəbbət dastanlarımızda bərabər şəkildə təsvir edilmişdir. M. Cəfəri yazır ki, Azərbaycan dastan mətnlərində qeyri-adi doğuluş, yaxud möcüzəli doğuluş süjet hadisəsi olmaqla öz motivləşməsində aşağıdakı hadisələri gerçəkləşdirir:

1. *“Var-dövlət paylama, xeyirxah işlər görülməsi yolu ilə alqış-duanın müstəcəb olması nəticəsində uşağın doğulması*

2. *Dərvişin verdiyi almanı valideynlərin yeməsi nəticəsində uşağın doğulması*

3. *Digər tipli möcüzəli doğuluşlar”* [1, s.27].

Eynən nağıllarda olduğu kimi, dastanlarımızda da möcüzəli doğuluşa gedən yol övladsızlıq motivi ilə mütləq şəkildə çarpazlaşır. Daha doğrusu, bu motivin əks olunma spesifikasiyası ondan ibarətdir ki, ilk öncə övladı olmayan valideynlər diqqət mərkəzinə gətirilir. Qəhrəmanlıq dastanlarımıza örnək hesab edilən “Dədə Qorqud kitabı”nın (DQK) birinci – “Dirsə xan oğlu Buğac boyu”nda möcüzəli doğuluş motivinin yuxarıda qeyd olunan I tipi ilə səsleşən növü vardır. Bu oğuznamədə övladsızlıq motivinin təsviri bəzi özəllikləri ilə yadda qalmaqdadır. İlk boylarda epik ənənədə rast gəldiyimiz – həsrətdən giley-güzar edən övladsız valideynlər təsvir olunmuşdur. Bu övladsızlığı bəylərə qaxıncı edən, yada salıb aktuallaşdıran səlahiyyət sahibləri məsələyə qarışıq. Övladı olmadığına görə Dirsə Xan ondan bir pillə daha yüksək vəzifə daşıyan Xanlar xanı Bayandır xanın əmrilə qara otağa yerləşdirilir: *“Kimin oğlu-qızı yoxdursa, qara otaqda oturdun, altına qara keçə döşəyin, önünə qara qoyun ətinin qoburmasından gətirin. Yeyir-yesin, yemirsə, dursun getsin”* [6, s.133] deyilir. Məsələni çözmə bilməyən Dirsə Xanın *“Bayandır Xan mənim hansı əskikliyi gördü? Qılıncımdanmı gördü, süfrəmdənmi gördü? Məndən əskik kişiləri ağ otaqda, qırmızı otaqda oturtdu. Mənim günahım nə oldu...?”* sualına cavabında deyirlər: *Oğlu-qızı olmayanı Allah qarğayıbdır, biz də qarğayıyıq”* [6, s.132]. Burdan aydın olur ki, oğuz düşüncəsində oğlu-qızı olmamaq, yəni sonsuzluq tanrı qarğıışı kimi qəbul olunur. Buna uyğun olaraq övladı olmaq da tanrı alqışı sayılır [7, s.58] Mətni izləməkdə davam edirik və aydın olur

ki, Dirsə xan məhz qadınının təkidi ilə alqış qazanmaq üçün böyük məclis qurdurur. Qadından gələn tapşırıq isə belədir:

*“Ac görsən, doydur, çılpaq görsən, geyindir!
Borclunu borcundan qurtar
Təpə kimi ət yığ, göl kimi qımız sağdır
Böyük şadlıq məclisi qur, Allahdan arzunu dilə!
Bəlkə bir ağzı dualının alqışı ilə
Tanrı bizə bir yetkin övlad verə”* [6, s.133].

Mətnədən görüldüyü kimi, bu tapşırığa əməl olunduğu üçün əl götürüb arzularını dilədilər; Allah bir ağzı dualının alqışı ilə övlad verdi. Dirsə xanın arvadı hamilə oldu, bir neçə müddətdən sonra bir oğlan doğdu [10, s.134]. Qeyd edək ki, Tompson Motiv İndeksi (TMİ) kataloqunda da doğuluşun bu inanc şəkli ilə səsləşən kodlar mövcuddur. Hansı ki, “Dədə Qorqud kitabı”ndakı məlum epizodlar da doğuluşla bağlı bu kodlardakı məzmunun istinad mənbəyi hesab oluna bilər: T548.1 – uşaq duaya cavab olaraq doğulmuşdur; T548.1.1 – uşaqsız valideynlərin duası cavablandırıldı; T548.4 – xeyriyyə uşağın doğulmasıyla dəyərləndirildi [13].

Bir məsələ də var. “Dirsə xan oğlu Buğac boyu”na görə, oğuz eli övlad haqqında düşünməyən bəylərə töhmət verir. Əslində üzde tənə kimi görünən jestin alt qatında artım ideyasına xidmət göstərməyən, başı kef məclislərinə qarışan bəylərin yüngül cəzalandırılması durur. M.Təhmasibin sözləri ilə desək, Bayandır xan övlad qayğısına qalmayanları bu tədbir ilə utandırır, nəslini artırmağın nə qədər böyük əhəmiyyətə malik olduğunu başa salmaq, dərk etdirmək istəyirmiş. Dastandan aydın olur ki, heç bir mövqe, imtiyaz və şöhrət övladsızlıq məsuliyyətini azalda bilmirmiş [9, s.71] Bunu ictimai qınaq kimi qiymətləndirmək də olar. Bu cəzadan qurtulmaq üçün isə xeyriyyəçilik etmək, sosial rifah yaratmaq şərtidir. Qeyd edək ki, məşhur “Avesta”da da nəslin artırılması üçün çox qüvvətli bir təbliğat vardır. “*İstər Ahuramazda, istərsə də, Fravaşlar mömin insanlara xeyir-dua verdikləri zaman birinci növbədə onlara övlad arzulayırlar. Xeyir Allahını simvolizə edən Ahuramazda övladı olmayanları təsiz adlandırır. Uşağı olanı övladsızdan yüksək qiymətləndirir*” [10, s.46].

KDK-nın digər boyunda isə möcüzəli doğuluşa körpü salan övladsızlıq motivi bir az fərqli təsvir olunmuşdur. Artıq uşaqsız qalan oğuz bəyləri onlara ismaric verilməsini gözləmədən, yüngül cəzalanma istəmədən çarə axtarmağa başlayırlar. III boyun əsas simalarından biri sayılan Baybörə bəy hönkür-hönkür ağlayaraq qarğandığını etiraf edir: “*Mənim də oğlum olsun, Bayındır xanın xidmətində durub qulluq eləsin, mən də baxım, güvənim, sevinim, fərəhlənim... deyir. Belə dedikdə Qalın oğuz bəyləri göylərə üz tutdular. Əl qaldırıb dua elədilər. Allah-taala sənə bir oğul versin dedilər. O zamanlar bəylərin alqışı alqış, qarğıışı qarğıış idi. Duaları yerini tuturdu. Baybican bəy də yerindən durdu, dedi: Bəylər, mənimçün də bir dua eliyin. Allah-taala mənimçün də bir qız versin, dedi. Qalın oğuz bəyləri əl qaldırdılar, dua elədilər. Allah-taala sənə də bir qız versin dedilər. Üstündən bir müddət keçdi. Allah Baybörə bəyə bir oğul, Baybican bəyə bir qız verdi”* [6, s.150].

Mətnə həm mifoloji, həm də dini inanclar sintez halında təqdim olunur. Aydın olduğu kimi, alqış və qarğış etmə arxetip fəaliyyət aktı olaraq miras qalmışdır. Monoteist dinlərin hamısında insanın yaranması tanrının adına bağlıdır. Təbii ki bu inanc özü qədim miflərdən qaynaqlanır. Və insanın doğuluşu da tanrı istəyi ilə ölçüldüyü üçün dini inanclar da burda nəzərdən qaçmır. Mifsiz, ritualsız dinin təsəvvür edilməsi, əlbəttə ki, çətinidir. Dini kitabların çoxunda möcüzəli doğuluşun müxtəlif növlərinə aid təsvirlərə ara-sıra rast gəlinməkdədir.

“Qazan bəyin oğlu Uruz bəyin dustaq olduğu” boyda ananın dilindən deyilmiş oxşatma ilə məlum olur ki, burda da oğul diləklə göz açmışdır. Övladsız Burla xatun qara donlu dərişlərə nəzir paylamış, umub-küsənə, dilənçiyə yemək vermiş, ac görsə doyuzdurmuş, çılpaq görsə geyindirmişdir. Xatunun öz dilindən eşidirik:

“Dilək ilə bircə oğul güclə tapdım” [6, s.171].

“Basatın təpəgözü öldürdüyü boy” [6, s.98] da möcüzəli xarakterə malik uşaqların doğuluşunu təsvir edir. Təpəgöz insanın – çobanın qeyri-insani varlıq hesab olunan, sakral mənşə mənsubiyyəti daşıyan pəri qızı ilə yaxınlıq etməsi nəticəsində doğulmuşdur. Varlıq zahiri görünüşü, hətta qeyri-adi forması ilə cəlb olunmasa belə, doğulmanın baş verməsi artıq möcüzə kimi qiymətləndirilməlidir. (Müqayisə üçün folklor mətnlərimizə əsasən, cin, şeytan, Hal və s. mifoloji personajlarla insanların izdivacından yaranan uşaqları xatırlayırıq). M.Təhmasibin məsələyə subyektiv münasibətini təqdim edirik: *“Oğuz elində başqa qadına xəyanət gözü ilə baxmaq ən böyük qəbahət hesab edilir, başqa qadınla zina təpəgözlər törədir”* [10, s.179]. Təpəgözün pəri anası sakral mənşəyi, marginal keyfiyyətləri ilə seçilən biri olduğu üçün ondan doğulan uşaq da möcüzəli uşaq hesab olunur. Onun doğulma riski möcüzəli şəkildə həyata keçmişdir. Təpəgözün müşahidə edilən bir çox əlamətləri insana xas deyildir. O doğularkən ana südü əmməklə kifayətlənmir: *“Ona baxmaq üçün tapşırılmış dayənin “bir sordı, olanca südin aldı. İki sordı, qanın aldı. Üç sordı canın aldı”* [6, s.99]. Pəri ananın gəlib barmağına üzük keçirdərək *“Oğul, sənə ox batmasın, bədənin qılınc kəsməsin”* dediyi Təpəgözün hannibal keyfiyyətləri – insan əti yeməsi də onun möcüzəli doğuluşunun bir şərti kimi də qiymətləndirilir. M. Cəfərli Təpəgözün doğuluşunu təqdim etdiyi 3 tipdən 3-cüyə – digər tipli doğuluşlara aid edib [1, s.46]. TMİ-də bu tip doğuluş motivlərini indekslər içərisində axtarıq. Kataloqdakı T550.4 [13] nömrəsini belə tərcümə edirik: Anormal doğulan uşaqlar və onların qeyri-adi gücləri. Əski inamlara görə, ilahələrlə, pərilərlə evlənənlərdən doğulanlar məğlubedilməz olurlar. Beləliklə, məlum olur ki, Dədə Qorqud oğuznamələrində tədqim olunan 3 doğuluş tipindən ikisinin təsvirini oxuya bilirik. Bunlardan birincisi, xeyriyyəçilik edərək alqış, xeyir-dua qazanmağın nəticəsi olaraq həm də övlad qazanmaq, yəni möcüzəli şəkildə doğuluşa nail olmaq anlamına gəlir. İkincisi isə, digər tip doğuluş dediyimiz, insanın mifoloji varlıqla cinsi əlaqəsi nəticəsində meydana gələn möcüzəli doğuluşları işarələyir.

“Dədə Qorqud kitabı”ının Basata və Təpəgözə həsr olunmuş məlum boyunda doğruluqla bağlı diqqəti cəlb edən başqa bir məsələ də var. Qəhrəmanın öz dilindən eşidirik:

Anam adın sorar olsan – Qaba Ağac!

Atam adın deirsən – Qağan Aslan! (6, s.102)

Bəlli olduğu kimi, sözügedən boyda Basat möcüzəli doğruluş motivinin qəhrəmanı deyildir, yəni dastana uyğun olaraq məlum situasiyaların (alqış, xeyir-dualar, Allaha yalvarma, xeyriyyəçilik və s.) sonucu olaraq dünyaya gəlməmişdir. O, köç zamanı Aruz qocanın itirdiyi körpə oğludur ki, bir şir onu tapıb bəsləmiş, böyütmüşdür. Ona görə də “Basatın sıçraması adam kimidir, atı vurub basır, qanını sümürür [6, s.196]. Basat əsla şirin yataq yerindən əl çəkə bilmir; Dədə Qorqud ona deyir ki, oğlum, sən insansan, heyvanla həmsöhbət olma. Maraqlı məqam özünü Basatın Təpəgözə dediklərində aşkar edir. Mifik valideynlərinin adını səsləndirən Basatın ana qanadını vurğuladığı Qaba Ağac arxetipini xarakterizə edək. Dədə Qorqud oğuznamələrində çox məşhur olan bir alqışı yenidən xatırlamaq yerinə düşər: Kölgəlicə Qaba Ağacın kəsilməsün. Mənası ona uyğundur ki, soyun, nəslin davam eləsin. Doğuluşun baş verməsi üçün alqışın deyilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edib. Bir ağzı dualının alqışı ilə səslənmiş xeyir-dualar, inanca görə, keçərli sayılmışdır. Bu haqda yuxarıda bəhs etdik. Bəs Basatın ulu ana deyə haqqında bəhs etdiyi Qaba Ağac Azərbaycan-türk mifologiyasında hansı statusda çıxış edir? Onun doğruluqla bağlı inancların qədim mövzusu hesab etmək olarmı? Bildirək ki, Dastandan gətirdiyimiz misala uyğun olaraq qədim türklərin inanclar sistemində mövcud olan ağac kultunun və kultla bağlı inamın xüsusi statusuna nəzər yetirdiyimiz zaman ağacın türk mifoloji düşüncəsindəki dəqiq yerini müəyyənləşdirmək olur. “*Belə bir təyinatdan sonra ağacın türk-etnik mədəni ənənəsində ana və ata başlanğıc kimi mövqe tutduğu məlum olur... Epos ənənəsində ağacın əski türklərin anası kimi bilinməsi faktına “Oğuz Kağan” dastanında da rast gəlirik*” [3, s.135]. DQK-nın 1988-ci ildə nəşr olunmuş variantının şərhlər bölümündə də ağaca ana deyilməsinin kökündə oğuzların qədim inanclarının durduğu yazılmışdır [6, s.249]. “*Kitabi-Dədə Qorqudun poetik frazeologiyasında rast gəldiyimiz “qaba ağacı” ifadəsi, şübhəsiz ki, oğuz-qıpçaq xalqlarının əsatiri Dünya ağacı ilə bağlıdır*” [4, s.11]. Oğuzların mifik təfəkkürünə əsasən, Dünya ağacı soy, nəsil ağacı anlamına gəlir ki, bu təfəkkürlərin alt qatında ağacların müqəddəs hesab edilməsi, sitayiş obyektinə olaraq dəyərləndirilməsi durmaqdadır. DQK-nın təşkil olunduğu 12 boydan 7-sinin sonluğunda təqdim edilən alqışlar arasında “kölgəlicə qaba ağacın kəsilməsün” deyiminin semantikasına nəzər salsaq, görürük ki, mətnin bu epizodunda “nəslin, soyun kəsilməsün” mənası ehtiva olunmuşdur [6, s.41; s.50; s.67; s.78; s.84; s.97; s.109]. Nümunə verdiyimiz, məna yükü doğruluşu reallaşdırmağa yönəlmiş bu alqışın hansı inancdan qaynaqlanması barədə irəli sürülmüş fikirlər müxtəlif xarakterlidir. Bunlardan birində deyilir: “*Uşaq sahibi ola bilməyənlər, davamlı qız övladı olub da oğlan övladına qovuşmaq istəyənlər “kaba”* (burda: böyük mənasında – X.M) *və kölgəli ağaclara üz tutaraq müqəddəs*

ağac vasitəsilə Tanrıdan kut (burda: övlad mənasında – X.M) *diləməkdədirlər* [12, s.274]. Digər yanaşmaya görə isə, “Basatın Təpəgözü öldürdüyü boy”da Qaba ağac qəhrəmanın totem anası hesab olunmasına baxmayaraq, alqışlardakı Qaba ağac mifoloji dünya ağacını bildirir [8, s.160].

Diqqəti birinci dəyərləndirmədə ağacın Ana məfhumu ilə təqdim edilməsinə yönəltmək istəyirik. Beləliklə, Qaba ağac burada əcdad rolunda çıxış edərək “*mifik valideyn*” [5, s.115] statusunu qazanır.

Basatın ata qanadı haqqında verdiyi açıqlama da – Qağan Aslan adının xüsusi vurğuyla çəkilməsi onu deməyə əsas verir ki, totem-əcdad ata haqda yaddaşda qorunub saxlanılan informasiyalar unudulmur. Etnik yaddaşda qorunaraq nəsilərdən-nəsilərə ötürülür. M.İmanov Basat kimi adlı-sanlı qəhrəmanın dilindən söylənilmiş fikirlərə əsasən onun zoomorfik mənşəyə bağlandığını bildirir [11, s.30].

Sonuc: Əski etiqadlara, mifoloji təsəvvürlərə söykənən doğuluş inancları, demək olar ki, bütünlüklə folklorə daşınmışdır. Bu kontekstdə doğuluşun qeyri-adiliyi, möcüzəli xarakterə malik xüsusiyyətləri diqqət mərkəzində saxlanılmışdır. Dədə Qorqud oğuznamələrindəki inancların bir qisminin məzmunu da doğuluşla, törəyişlə bağlı olmuşdur. Həmin inancların məğzini ümumiləşdirən epizodlar dastanın süjetində reallaşan baş mövzulardan biridir.

ƏDƏBİYYAT

1. Cəfərli, M. Dastan və mif / M.Cəfərli. – Bakı: Elm. – 2001. – 188 s.
2. Cəfərli, M. Məhəbbət dastanlarında möcüzəli doğuluş motivləri // – Bakı Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər, – 2000. c.9. – s. 191-196.
3. Əlizadə, R. Dastanlarda ağaca pərəstişlə bağlı inanclar // – Bakı. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər, 2005. – c.18. – s. 135-138.
4. Hacılı, A. Mifopoetik təfəkkür fəlsəfəsi / A.Hacılı. – Bakı: Mütərcim, – 2002. – 164 s.
5. İmaməliyev, E. Türk yaradılış mifləri və Azərbaycan əfsanələri / filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dissertasiyası / – Bakı, 2015. – 156 s.
6. Kitabı-Dədə Qorqud / tərt.ed. F.Zeynalov, S. Əlizadə. – Bakı: Yazıçı, – 1988. – 266 s.
7. Rzasoy, S. Azərbaycan dastanlarında şaman-qəhrəman arxetipi / S.Rzasoy. – Bakı: Elm və təhsil, – 2015. – 436 s.
8. Rzayeva, M. “Kitabi-Dədə Qorqud” alqışlarının məna və forma xüsusiyyətlərinə dair // – Bakı: Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər, 2005. c. 16. – s. 154-161.
9. Təhmasib, M. Məqalələr (2005). – Bakı: Elm, – 2005. – 218 s.
10. Təhmasib, M. Seçilmiş əsərləri / M.Təhmasib. – Bakı: Mütərcim, – c.1. – 2010. – 488 s.

11. Kazımoğlu, M. Folklorda obrazın ikiləşməsi / M.Kazımoğlu. – Bakı: Elm, – 2011. – 228 s.
12. Ergun, P. Türk kültüründe ağac kültü / P.Ergun. – Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, – 2004. – 879 s.
13. S. Thompson. Motif-index of folk-literature : a classification of narrative elements in folktales, ballads, myths, fables, medieval romances, exempla, fabliaux, jest-books, and local legends: <http://www.ruthenia.ru/folklore/thompson/>

Redaksiyaya daxilolma tarixi: İlkin variant: 08.11.2023

Son variant: 20.11.2023